

JASNOZŘIVOST

Arthur Zajonc

Nakonec vám musím říct, že jako malíř vidím jasněji, když stojím před přírodou.
— Paul Cézanne

Cézanne často maloval tutéž scénu znovu a znovu. Když stál na břehu řeky, řekl svému synovi, že motivy, které spatřil, se samy mění tolikrát, až ho vedou k myšlence, že by „mohl pracovat měsíce, aniž by přešel na jiné místo“. Čeho chtěl Cézanne dosáhnout, co se snažil uvidět tím, že neúnavně prepracovával stejný pohled na krajinu? Jako kdyby na tuto otázku Cézanne odpovídal, napsal Emilu Bernardovi: „Dostat se k srdci toho, co je před tebou... Abych se pohnul dále, mám pouze přírodu a oko se cvičí kontaktem s ní. Tím, že se dívá a pracuje, stává se soustředným.“ Oko se stává soustředným, když je napojeno na přírodu; prostřednictvím neustálého pozorování a práce se umělec snaží jasně spatřit jediný projev nekonečně rozmanitého repertoáru přírody a pak ho namalovat. Když vede ruku po plátně, utváří a zjemňuje nové smysly, nové schopnosti mysli, uzpůsobené ke spatření toho, co dosud jeho očím unikalo. Nakonec se člověk „dostane k jádru toho, co má před sebou“. Jako alchymista, jehož činy byly pouze obrazem vnitřní přeměny, umělec, který tvoří vnějšková díla, současně dosahuje úspěchu ve stejné cenné vnitřní práci — v získání jasnozřivosti.

Buddhistický mnich sedí tiše ve stínu stromu a medituje o jednom ze čtyřiceti tradičních meditačních předmětů, tvořících základ buddhistické praxe. Před ním leží v úrovni kolen *kasina* země, zemský disk, podobající se všemi svými vnějšími znaky pečlivě vytvarovanému koláči z hlíny, který je předmětem jeho neutuchajícího rozjímání. Když v meditaci vytrvá, zemská *kasina* postupně zmizí. Na jejím místě se vznáší „paobraz“, který zpočátku může trvat jen několik minut, ale nakonec se v mysli stává stejně pevným jako onen koláč z hlíny ve stínu stromu. Další sledování *kasina* země vede meditujícího k tomu, že bude mizet a znovu se objevovat, což pro buddhistického žáka znamená, že se dostává do království přesahujících denní vědomí. Měsíce — a bude-li to nutné, roky — bude mnich následovat obrazy země z jednoho království do druhého, až jako Cézanne získá dostatečnou jasnozřivost, aby se dostal k jádru nebo podstatě země. Pak se znamení země stane, jako to popisuje Buddhaghósa, něčím „jako zrcadlovým diskem, vyleštěnou nádobou ve tvaru mušle, kulatým měsícem vycházejícím z mraků, bílými jeřáby letícími na pozadí dešťového mraku, a zjeví se jako výbuch pochopeného znamení, které je stokrát, tisíckrát očištěné“.

Mezi devíti dalšími *kasina* čili nástroji (které zahrnují vodu, vzduch, teplo, modř, žluť, červeň, bělobu a prostor) je také *kasina* světla. O něm Buddhaghósa píše: „Ten, kdo pochopí nástroj Světla, pochopí znamení ve světle pronikající trhlinou ve stěně, klíčovou dírkou nebo prostorem okna.“ To znamená, že každý projev světla je potenciálně příležitostí k pravdivému pochopení světla, ať už jsou to světelné skvrny stínu pod stromem nebo měsíční paprsek, který si tajně hledá cestu skulinou ve zdi. Každý příklad nabízí příležitost pro osvícení, pro spatření světla.

William Blake to směle vyjádřil takto: „Kdyby dveře vnímání byly čisté, všechno by se člověku jevilo takové, jaké to je, nekonečně rozmanité.“

Filosof Schopenhauer kdysi zaznamenal svůj pozoruhodný rozhovor s Goethem, který se týkal světla. Schopenhauer správně poznamenal, že světlo je čistě subjektivní, psychologický jev a že bez zraku bychom nebyli schopni říci, zda existuje. Popisuje, jak důrazně mu Goethe odpověděl: „Tenkrát mi [Goethe] řekl, dívaje se na mě svýma jupiterskýma očima: ‚Cože? Světlo že by existovalo, pouze když je viděno? Ne! Vy byste neexistoval, kdyby světlo nevidělo vás!‘“

Coby botanik Goethe dobře znal životadárnou sílu světla. Navíc cítil, že světlo dává vzniknout nejen životu, ale že prostřednictvím svého neustálého působení může vytvořit právě orgán vhodný k jeho vnímání.

Evoluce vznikla v kontextu světla a tělo reagovalo orgánem zraku. Goethe to vyjádřil takto: „Okno vděčí za svou existenci světlu. Z nerozlíšených zvířecích orgánů vytvořilo světlo orgán, který mu vyhovoval, a tak jsou oči formovány světlem pro světlo, aby se vnitřní světlo mohlo setkat s vnějším.“ Neustále aktivní světlo vytvořilo oči. Zformovalo orgán podle své potřeby, tak jako proudící voda ohlazuje kameny, přes které a kolem kterých protéká. Kdyby světlo „nevidělo“ člověka, nikdy bychom neviděli světlo.

To, co Goethe vyzdvihoval na konkrétní úrovni lidské fyziologie, platí pro daleko subtilnější orgány duše. Cézanne při pozorování a malování, buddhista ve své meditaci, Goethe prostřednictvím svých neúnavných uměleckých a vědeckých aktivit, každý z nich směřoval ke zrodu „nezbytného orgánu, vnitřního nástroje“ potřebného k tomu, abychom viděli hlouběji do přírody. A příležitostí pro takovou praxi je všude kolem plno, neboť, jak řekl Goethe: „Každý předmět, o kterém správně rozjímáme, v nás otevírá nějaký nový orgán.“

Jak umělec, tak i mnich vědí, že prostřednictvím praktické činnosti mohou získat nové schopnosti mysli. Osobní růst není jen záležitostí memorování posvátných textů (což mnich určitě dělal) nebo akademické umělecké analýzy (což určitě dělal Cézanne), ale vyžaduje praktickou činnost, každodenní práci, tak aby vznikly nové, těžce zasloužené duševní schopnosti. Každý pohyb ruky a oka opracovává duši. Piaget tento proces nazýval akomodací, rozvojem nových kognitivních struktur. Goethe, Novalis, Emerson, Steiner... mluvili o nových smyslech, které odhalí neotřelé aspekty nekonečného bytí přírody.

Umělec a mnich se od nás neliší tím, co se v nich odehrává, ale tím, že sami vědomě procházejí přeměnou. Vzdělávají sami sebe za účelem, který si vybrali. Na rozdíl od většiny z nás, kteří jsme vzděláváni jinými lidmi pro účely, které jsme si nevybrali. Umělci, filosofové a církevní osobnosti tradičně tvořili tu malou část společnosti, která si uvědomovala své vlastní já a která se angažuje v důležitém, i když často namáhavém úkolu introspekce a prorockého kritického myšlení. Cítí nebezpečí bezmyšlenkovitého, navyklého způsobu vidění a uvědomují si potřebu vytrvalé obnovy.

Jestliže každá kultura a každá doba smýšlely o světle tak rozmanitě a jestliže kvantová teorie zbavila světlo jeho naivně pojímaných vlastností, co s jistotou můžeme o povaze světla na konci tohoto evolučního dramatu říci? Všechno. Skutečný umělec, mnich a vědec se nesnaží uchopit poznání jako předmět, ale spíše jako událost. Momentem obrovského významu je ten okamžik, na který poukázal Goethe, okamžik *aperçu* neboli vhled do podstaty. Po tisíciletí viděl člověk slunce, a nikdy si nevšiml, že se země otáčí. Člověk může tisíckrát hodit kamenem, a nikdy neuvidí let po parabolě. Šedesát let se můžeme probouzet každé ráno do nádhery úsvitu, a nikdy neuvidíme světlo. Proč? Protože člověk pospíchá kolem toho, co nám smysly bezprostředně nabízejí, za něčím, o čem předpokládáme, že jsou to skryté, trvalé, prvotní objekty reality. Zvyky naší kultury, dogmata našeho vzdělání nám zastiňují zrak. Atomy se stávají nesmrtelnými bohy, fotony jejich neúprosnými posly.

Poznání není předmětem, s nímž lze obchodovat jako s majetkem, ale okamžikem zjevení, který je třeba oslavovat. Příliš často obcházíme zjevení, abychom získali oběživo, které je po ruce, abstraktní pojem, starou myšlenku v novém šatě, rovnici, jejíž vlastnosti bychom mohli odhalit, ale vlastně ji opustíme nepřečtenou. To jsou ty biblické kameny poznávání namísto chleba, modly namísto bohů. Zjevené poznání předpokládá orgány pro vhled, vnitřní nástroje, a nové poznávání vyžaduje nové nástroje. My všichni máme základy každého z těchto orgánů, ale odmítáme jim dávat potravu, kterou potřebují, zanedbáváme činnosti, v jejichž světle by mohly růst a vzkvétat.

Foton není předmět, který bychom mohli potěžkávat v ruce jako hroudu hlíny. Jeho prchavost nás přitahuje k základům poznávání jako spatřování, ke znalosti jako události. Když se na to budeme dívat tímto způsobem, pronikání do podstaty mnohafasetové povahy světla není výlučnou záležitostí fyziků dvacátého století. Naše současné pronikání do jeho podstaty neodhaluje bohatství světla, ale doplňuje cenné vhledy z minulosti. Také budoucnost se stává jasnější. Jak archetypální experimenty kvantové optiky, tak i meditace současného básníka nám nabízejí příležitost pro nové *aperçu*, ale pouze tehdy, budeme-li mít trpělivost vzdělávat se ve světle, učinit nás samotné soustřednými s přírodou, jak to doporučoval Cézanne nebo Buddhaghóša.

V průběhu několika tisíciletí kultury přijímaly a odmítaly nesčetné představy o světle. Podobně i my jsme v průběhu jednoho lidského života prožili a sdíleli postupné porozumění světlu. Prostřednictvím výzkumu, umělecké činnosti a tiché kontempace se prchavá bytost světla neustále obnovuje v očích naší mysli a každé generaci nabízí nová zjevení. Až ho spatří tisíce očí, světlo nakonec s námi spočine v lepším světě, který jsme vytvořili.

Spatření světla je metaforou pro vidění neviditelného ve viditelném, pro vystopování toho příjemného imaginárního šatu, který drží naši planetu a veškerou existenci pohromadě. Jakmile se naučíme vidět světlo, všechno ostatní bude zcela jistě následovat.